

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
11e JAARGANG
MAART 1992

Op de drempel

(p. 2)

Het huis mijner
vreemdelingschap

(p. 3)

Kostbaar kleinood
in den wapenhoed

(p. 6)

Bijbel en computer

(p. 13)

ΑΥΛΟΚΑΙΤΙΜΟΥ
ΟCΔΟΥΛΟΙΧΥΙΥΓ
CITOICATIOICEN
IYTOISCOYCINEN
ΦΙΛΙΠΠΟΙCΣΥΝΕ
CΚΟΠΟΙCΚΑΙΔΙΑ
ΝΟΙCΧΑΡΙCΥΜΙΑ
ΚΑΙΕΙΡΗΝΗΑΠΟ
ΠΑΤΡΟCΗΜΩΝΚ
ΚΥΙΥΧΥ
ΕΥΧΑΡΙCΤΟΤΩΘ
ΜΟΥΕΠΙΠΛΑCΗΤΗ
ΜΝΕΙΑΥΜΩΝΠΑ
ΤΟΤΕΕΝΠΛΑCΗΤΗ
ΗCΕΙΜΟΥΥΠΕΡΤ
ΤΩΝΥΜΩΝΗΜΕ
ΧΑΡΙCΤΗΝΔΕΗΟ
ΝΟC
ΤΗΚΟΙΝΩΝΙΑΥ

MET ANDERE WOORDEN

11 1

NEDERLANDS
Bijbelgenootschap
HAARLEM

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
11e jaargang nr. 1, 1992
ISSN 0168-1869

Uitgegeven door:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023 - 22 41 00
In samenwerking met:
Belgisch Bijbelgenootschap
Dautzenbergstraat 36
1050 Brussel
telefoon: 02-640 11 12 of 640 15 75.

Met Andere Woorden wordt gratis
toegezonden aan hen die
geïnteresseerd zijn in het vertalen
en doorgeven van de bijbel.

Redactie: dhr. Jan J. van Capelleveen,
mw. M.B. Feith, ds. W. van Galen,
dhr. A.W.G. Jaakke, dr. L. van Kampen
(eindredactie) en dr. E.W. Tuinstra.

Redactiesecretariaat:
Nederlands Bijbelgenootschap
mw. M.G. Kronemeijer,
telefoon: 023 - 22 41 14.

Adreswijzigingen aanbrengen
op de adresband van dit nummer
en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via
nummer 023 - 22 41 00.

Giften voor het werk van het
Nederlands Bijbelgenootschap in
binnen- en buitenland, en
bijdragen ter bestrijding van de
kosten van dit blad kunnen
gestort worden op giro 30 04 82
van het Nederlands Bijbelgenoot-
schap te Haarlem, onder vermelding
van 'gift' of 'Met Andere Woorden'.

 **NEDERLANDS
Bijbelgenootschap**

Op de drempel

- Vertaalprincipes** Dit jaar zal volgens plan een nieuwe stap worden gezet op weg naar de Vertaling 2000 (werktitel). De vertaalprincipes die daaraan ten grondslag zullen liggen, zijn gereed en aspecten daarvan zullen in de volgende nummers van deze jaargang besproken worden. Daarbij is het goed te leren van de ervaring die bij vertaalprojecten in het verleden in Nederland en in het buitenland is opgedaan.
- Communicatie** In het openingsartikel van dit eerste nummer van 1992 belicht dr. E.W. Tuinstra een communicatief aspect van bijbelvertalen, aan de hand van een voorbeeld uit Psalm 119. Hij laat zien dat ook deze psalm, die niet als 'poëtisch' bekend staat, op bepaalde plaatsen een emotionele betrokkenheid tot stand brengt door een bewust gehanteerde meerduidigheid. Het artikel is een enigszins bijgewerkte versie van wat Tuinstra schreef in de bundel die werd aangeboden aan Jan J. van Capelleveen, ter gelegenheid van diens afscheid van Zending en NBG. Het onderwerp van de bundel is de communicatie van het evangelie.
- Militaire uitgaven** Het heden is een kruispunt tussen verleden en toekomst. Wie het zicht op het verleden kwijtraakt, heeft geen goed zicht op het heden. A.W.G. Jaakke is voor ons in de historie van bijbeluitgaven gedoken, waarbij hij via de woestijn van Koeweit bij een Hongaars hoofddeksel terecht komt. In kort bestek laat hij enkele bijbeluitgaven voor militairen de revue passeren. De oudste die hij bespreekt, is zo klein dat hij in een 'wapenhoed' past. In zo'n hoed, ook 'chacôt' genoemd, konden de militairen zaken kwijt als pijptabak en brieven. Bedoeld voor in de woestijn is de jongste uitgave: een in schutkleuren uitgevoerde editie voor de Amerikaanse soldaten die bij operatie Desert Storm de Irakezen uit Koeweit verdreven.
- Bijbel en computer** Dat de computer ook voor het gebruik van de bijbel betekenis kan hebben, is nog geen gemeengoed. Toch biedt hij naast tekstverwerking goede mogelijkheden om analytisch aan bijbeltekst te werken. Dr. Lieuwe van Kampen maakt enkele notities over dit onderwerp, naar aanleiding van de derde 'International Conference on Bible and Computers' die van 26 tot 30 augustus 1991 plaatsvond te Tübingen, op initiatief van de Association Internationale Bible et Informatique (AIBI). Bij de grote ontwikkelingen op het gebied van automatisering zal de onderzoeker steeds oog moeten hebben voor het feit dat hij te maken heeft met gegevensbestanden die een ander voor hem heeft samengesteld. Een kritische zin voor bruikbaarheid en relevantie van gegevens is dan noodzakelijk.

'Het huis mijner vreemdelingschap'

Het vertalen van een bepaalde vorm van meerduidigheid¹

door dr. E.W. Tuinstra

Jan J. van Capelleveen heeft zich, zolang ik hem bij het Nederlands Bijbelgenootschap gekend heb, een enthousiast voorvechter van een verstaanbare bijbel getoond. Zijn talloze bijdragen in de media getuigen daarvan. Een jaar voor het verschijnen van de Groot Nieuws Bijbel kwam hij op het idee een apart tijdschrift op te richten dat meer inzicht zou moeten verschaffen over de achtergrond van bijbelvertalen. Doelgroep zouden met name theologen moeten zijn, die immers tot de meest intensieve bijbelgebruikers moeten worden gerekend. Zo verscheen in 1982 het eerste nummer van *Met Andere Woorden*.

Rol van de neerlandistiek

Twee zaken, inherent aan de functioneel-equivalente vertaalmethode, moesten daarbij voor het voetlicht worden gebracht. De eerste was de bijdrage van de linguïstiek en de tweede was, daar trouwens nauw mee samenhangend, de belangrijke rol van de neerlandistiek in het vertaalproces.

Het was geen toeval dat Van Capelleveen in de jury zat die in 1983 de Spaan-prijs toekende aan de neerlandica die jarenlang aan het VOTO-project (Vertaling van het oude testament in de omgangstaal) had meegewerkt. Meer dan vele anderen had hij er immers oog voor dat de rol van de neerlandicus een totaal andere was dan die bij de zogeheten Nieuwe Vertaling, de vertaling van het NBG uit 1951. Bij deze vertaling werd de neerlandicus pas ingeschakeld na het feitelijk totstandkomen van de tekst. Hij had dus een nalees-functie. Het was meer een kwestie van de komma op de juiste plaats zetten, zoals weleens werd gezegd. Bij het VOTO-project werkten hebraïcus/graecus en neerlandicus nauw samen om de nuances, de kleur en de toon van de grondtekst in adequaat Nederlands tot hun recht te laten komen. Juist om de grondtekst tot zijn recht te laten komen is een uitermate scherp oor voor het Nederlands immers onmisbaar.

De grote betekenis die aan de ontvangende taal wordt toegekend in de functioneel-equivalente vertaalmethode is een essentieel onderdeel van de communicatie-theorie die ten grondslag ligt aan deze door Eugene Nida geïntroduceerde methode van bijbelvertalen.²

Emotionele lading van de tekst

De sterke kant van Nida's benadering van het bijbelvertalen is de nadruk die hij legt op de linguïstiek. In de loop der jaren is zijn theorie van verschillende kanten nader verfijnd en bijgesteld. Een van de zwakke kanten immers was de grote aandacht voor het overdragen van de informatie, die ten koste ging van de aandacht voor de emotionele lading van sommige teksten. In een feestbundel voor Nida heeft W.A. Smalley daar de vinger op gelegd en tegelijkertijd aan de hand van enige voorbeelden uit de psalmen geprobeerd deze leemte op te vullen.³

Expressieve functie van taal

Smalley's artikel handelt over de expressieve en de evocatieve functie van taal. Met de eerste functie wordt bedoeld op het psychologische effect dat de schrijver probeert te bereiken. Met allerlei middelen vestigt hij de aandacht niet alleen op de overdracht van informatie, maar ook op de sfeer waarin die tot stand komt. Sfeer is namelijk een wezenlijk bestanddeel van communicatie. Tot de middelen die sfeerbepalend zijn behoort bijvoorbeeld de kracht van het ongewo-

ne, zoals het ongrammaticale, stijlfiguren en dergelijke. Wij kennen deze middelen vooral uit de poëzie, maar zij worden natuurlijk ook in proza gebruikt.

**Evocatieve
functie van taal**

Met de evocatieve functie van taal wordt bedoeld de mogelijkheid van taal om ambigue, vaag, te zijn. Deze functie nodigt de lezer als het ware uit om - binnen de gegeven context - met zijn eigen associaties, gevoelens en ideeën te reageren. Dit is dus een openheid, Smalley spreekt zelfs van meerduidigheid. Deze meerduidigheid moet niet verward worden met onbedoelde meerduidigheid, voortkomend uit onze onbekendheid met de intenties van de schrijver of veroorzaakt door gebrekkige overlevering van de tekst. Smalley bedoelt met meerduidigheid de evocatieve functie van taal, die is bedoeld als een uitnodiging aan de lezer om zichzelf sterker met de tekst te engageren. Hij noemt als voorbeeld de woorden die door Jezus gebruikt worden in zijn gesprek met Nicodemus (Johannes 3:1-11).

Waar het bij de evocatieve functie van taal om gaat, proberen we te illustreren met een voorbeeld uit bijbelse poëzie. Nu is bijbelse poëzie op zichzelf een omstreden onderwerp. Gemakshalve gebruik ik hier een omschrijving van eigenschappen van poëzie in het algemeen zoals Barbara Hernstein Smith die geeft. Het voor ons belangrijkste komt ongeveer hier op neer: zodra we merken dat er in een tekst van een volgehouden ritme sprake is en dat er volgens een bepaalde structuur gewerkt wordt, weten we dat we poëzie voor ons hebben en reageren we dienovereenkomstig. We verwachten bepaalde effecten.⁴ De lezer luistert en reageert anders, hij leest met andere verwachtingen, hij is minder uit op het verkrijgen van informatie en meer geneigd tot emotionele betrokkenheid. Dat is nu juist wat de schrijver op het oog heeft gehad.

**Psalm 119:54 als
voorbeeld**

Ons voorbeeld nemen we uit Psalm 119. Welbekend, maar niet direct een psalm waaraan we denken wanneer het woord poëzie valt. Deze psalm bestaat uit 22 delen, evenveel delen als er letters in het Hebreeuwse alfabet zijn. De eerste regels van iedere sectie beginnen met dezelfde letter. Wat de inhoud betreft wordt steeds opnieuw de waarde van de torah bezongen.

Voor de vertaler is het onmogelijk om de vorm van dit acrostichon te handhaven, zonder inhoudelijk de psalm geweld aan te doen. Sommige commentatoren zijn over de inhoud weinig positief. Ook Smalley's oordeel geeft blijk van weinig affectie met deze compositie, die hij vooral kunstig vindt. Naar de vorm behoort deze psalm tot het genre poëzie, al kan de vorm natuurlijk mee ingegeven zijn door een didactische functie die de dichter op het oog had.

Naar mijn mening echter slaagt de dichter, ondanks alle beperkingen die zowel vorm als inhoud hem ook weer opleggen, er op verschillende momenten wel degelijk in de lezer of luisteraar ook emotioneel bij zijn werk te betrekken, waarmee de psalm binnen de definitie valt die Barbara Hernstein geeft voor poëzie. Dit gebeurt door het sterk volgehouden dialogisch ik-Gij karakter door de gehele psalm heen. Ook maakt hij gebruik van herhalingen en retorische vragen. In al deze gevallen gaat het om meer dan informatie-overdracht. In het eerste geval, het ik-Gij karakter, zet hij de lezer binnen een bepaald perspectief. Bij de retorische vraag wordt een reactie van de lezer geëist en bij een herhaling

is het duidelijk dat de informatie op een bepaalde manier onderstreept wordt. Op bepaalde plaatsen maakt de dichter echter ook van de evocatieve functie van de taal gebruik.

In de zevende sectie (Psalm 119:49-56), waarin alle regels met de letter zayin beginnen, zegt de dichter in de zesde regel (119:54):

zemirot hayoe-li choeqqeyka
bebeth megoeray.

In de NBG-vertaling 1951 wordt dit:

Uw inzettingen zijn mij tot snarenspeel
in het huis van mijn vreemdelingschap.

'Een vreemdeling ben ik'

Het eerste halfvers levert geen moeilijkheden op, het tweede des te meer. Als betekenis van het alleen in het meervoud voorkomende woord *megoerim*: 'vreemdelingschap', geeft de derde editie van het woordenboek van Koehler-Baumgartner 'Aufenthaltort, Schutzbürgerschaft' op en geeft als plaatsen voor deze betekenissen Genesis 17:8, 28:4, 36:7, 37:1, 47:9, Exodus 6:4 en Ezechiël 20:38. Het staat daar steeds verbonden met *erets*, land, en wordt in de NBG-vertaling 1951 vertaald met 'het land, waarin gij als vreemdeling vertoeft' of 'het land uwer/hunner vreemdelingschap'. In Genesis 47:9 spreekt Jakob over de 'daden en jaren van vreemdelingschap'. Voor drie plaatsen geeft dit woordenboek de betekenis 'Wohnort', namelijk Job 18:19, Sirach 16:8 en IQS 6,2. H.J. Kraus ziet hier in Psalm 119:54, evenals in 119:19, een spiritualisering van het vreemdelingschap. Het verlangen van de *ger*, hij die zich vreemdeling weet, gaat in deze psalm niet uit naar een land om in te leven, maar naar de torah, de aanwijzingen van JHWH om naar te leven.⁵ Wat aan deze opvatting in ieder geval juist lijkt, is dat de dichter zich vreemdeling voelt in de zin dat hij de weg gewezen wil krijgen. Het parallelisme in vers 19 'een vreemdeling ben ik op aarde, verberg mij uw geboden niet' wijst daar ook op.

Moderne vertalingen

Wat moet de vertaler, gewapend met deze kennis, nu met de tweede verschelft? De traditionele vertaling 'in het huis mijner vreemdelingschap' vervreemdt de lezer eerder van de tekst dan dat zij hem erbij betreft. Hoe geeft hij zowel de informatie als de emotionele lading - het zich niet thuis voelen - op een adequate wijze weer? De Franse vertaling, la Bible en français courant, draait de volgorde van de beide verschelften om:

Pour moi qui me sens comme en exil,
tes directives sont le thème de mes chants.

Daarmee krijgt de tweede verschelft meer aandacht.

De Duitse vertaling in omgangstaal, Die Bibel im heutigen Deutsch, doet hetzelfde maar brengt een tijdsaspect in:

Solang ich Gast auf dieser Erde bin,
sind deine Regeln Inhalt meiner Lieder.

Het is echter de vraag of hier inderdaad op de kortstondigheid van het aardse leven gezinspeeld wordt.

In Today's English Version treffen we dezelfde notie aan:

'During my brief earthly stay'.

De Groot Nieuws Bijbel heeft:

Hier op aarde, waar ik vreemd ben,
zijn uw wetten als de woorden van een lied.

In de laatste vertaling zou 'op aarde' beter weggelaten kunnen worden, omdat het iets kan oproepen van het aardse tranendal in tegenstelling tot het toekomstig vaderhuis. 'Hier, waar ik een vreemdeling ben, zijn uw wetten als de woorden van een lied' zou mogelijkwerwijs een alternatief kunnen zijn. Maar de Groot Nieuws Bijbel is er in geslaagd om iets van de sfeer van deze woorden over te brengen. Het ambigue karakter van de term *beth meguray*: 'huis van mijn vreemdelingschap', is bewaard en de vertaling biedt de lezer de mogelijkheid om zijn eigen associaties te maken. De vertaling heeft de evocatieve functie van de Hebreeuwse uitdrukking gebruikt en doorbreekt daarmee het tamelijk formele karakter van dit gedeelte.

Voor de vertaling is het niet alleen van belang om de informatie-overdracht tot stand te brengen maar ook de sfeer waarin dat gebeurt. Zeker omdat er in deze psalm toch zo'n duidelijk ik-Gij motief meespeelt, kan de vertaler er niet tevreden mee zijn om alleen maar naar formele communicatie van de tekst te streven. Hij zal ook moeten trachten door de emotionele aspecten van de tekst te honoreren, de lezer te betrekken in de communicatie van de dichter met zijn God.

NOTEN:

Dit artikel kwam mede tot stand dankzij de opbouwende en kritische opmerkingen van mevr. M.B. Feith, neerlandicus bij het NBG.

1. Dit artikel is oorspronkelijk verschenen in de bundel *Zenden en ontvangen, over de communicatie van het evangelie*, opstellen aangeboden aan de heer J.J. van Capelleveen, Haarlem 1991.
2. Eugene A. Nida, *Toward a Science of Translating*, Leiden 1964.
3. W.A. Smalley, 'Restructuring Translations of the Psalms as Poetry' in *On Language, Culture and Religion: in honor of E.A. Nida*, p. 337-372, Den Haag 1974.
4. Barbara Hernstein Smith, *Poetic Closure*, Chicago 1968.
5. H.J. Kraus, *Psalmen*, BK XVI/2, Neukirchen 1961.

Een kostelijk kleinood in den wapenhoed

door A.W.G. Jaakke

Het is alweer een jaar geleden dat een groep bondgenoten onder leiding van de Verenigde Staten het door Irak onder de voet gelopen Koeweit in een zogenaamde precisieoorlog heroverde. Die operatie werd, zoals bekend, uitgevoerd onder de nogal dreigend klinkende benaming 'Desert Storm'.

Deze benaming doet enigszins denken aan de woorden in Jesaja 21 vers 1:
Het onheil komt uit de steppe,
uit een huiveringwekkend land;
het komt als een stormwind,
aanjagend over de woestijn.¹

Het is wellicht onbekend dat er met het oog op het geestelijk welzijn van de Amerikaanse soldaten een speciale bijbeleditie werd uitgegeven die in grote aantallen naar Saoedi-Arabië is verscheept en onder de militairen verspreid. Deze uitgave, die aan het slot van dit artikel nog verder behandeld zal worden, was voor mij aanleiding om in de bibliotheek en de archieven van het Nederlands Bijbelgenootschap eens op zoek te gaan naar eerdere oorlogsedities.

Mini-uitgave voor militairen

Op de tweede algemene vergadering van het Nederlands Bijbelgenootschap, de 26ste juni 1816, wordt melding gemaakt van de grote behoefte aan bijbels en nieuwe testamenten in de garnizoenssteden van Brabant en Zeeland.² Verwonderlijk is dit niet. Napoleon is een jaar eerder, 18 juni 1815, bij Waterloo verslagen, en in vele legerplaatsen in de Zuidelijke Nederlanden blijven grote aantallen Nederlandse militairen gelegerd, vaak onder Engels commando. Het is ds. Albert Goedkoop, predikant te Gent³, die bij het in 1814 opgerichte bijbelgenootschap deze behoefte onder de aandacht brengt en voorstelt om voor de krijgslieden aldaar een nieuw testament in klein formaat te laten drukken. De zesde februari van 1817 ligt er een offerte ter tafel van de firma Den Hengst en Zoon die bereid is 3000 exemplaren in 24° te drukken tegen 16 stuivers het stuk.⁴ Bij het bestuur bestond enige aarzeling over de geschiktheid van de gotische letter, maar na raadpleging van 'de vader der hervormde kerken in Vlaanderen', die de Oudhollandse letter het verkieslijkst achtte, werd tot de drukopdracht besloten.⁵ In het notulenboek van het hoofdbestuur wordt de 17de april van datzelfde jaar het volgende vastgelegd: 'De Heer Chevallier legt ter tafel over eene proeve van het N.T. in 24° geschikt om in Schakos der militairen gedraagen te worden.' Met recht en reden mag men dit de geboortedatum noemen van een mini-uitgave die niet alleen succesvol was en met tienduizenden onder militairen verspreid is, maar ook op die dag de naam van chaco of chacôtje kreeg en zo tot in de tachtiger jaren van de vorige eeuw genoemd zou worden.

Het woord chacot of schako

Het woord chaco(t) of ook schako schijnt via het Duits ontleend te zijn aan het Hongaars en het wordt omschreven als een stijf en tamelijk hoog hoofddeksel voor militairen in de vorm van een afgeknotte kegel. Behalve om op te zetten gebruikten de militairen dit hoofddeksel ook om iets in op te bergen, bijvoorbeeld pijp-tak, brieven van ouders of geliefden en vanaf 1817 dus ook het testamentje met dezelfde naam. Een besluit van het ministerie van oorlog, de 23ste juni 1854,

geeft een nauwkeurige beschrijving: 'De Hoofd- en verdere Officieren bij de schutterijen dragen een schakot van donker blauw laken, hoog, van voren zestien en van achteren een en twintig duimen, met zwart verlakt lederen bodem en dito klep.'

Een marketenster in haar gebruikelijke kledij en een kanonnier met een sjako op.

Formaat van het boekje

Nu mogen de afmetingen van het boekje, 32° en 24°, niet precies vaststaan (zie noot 4), zeker is wel dat het om een zeer klein formaat gaat met een hoogte van 5 tot 10 cm. Dat wordt bevestigd door uitspraken van ds. J.P. Hasebroek in zijn 'woord tot opwekking' op de vergadering van de Amsterdamsche Afdeeling, de 31ste oktober 1872 om 8 uur 's avonds in de Nieuwezijds Kapel. De notulist meldt: 'Hij [ds. Hasebroek] wijst op een apostolisch woord van Jakobus den broeder des Heeren: *ziet een klein vuur, hoe grooten hoop houts het aansteekt!* Hij ontleent daaraan eene voorstelling van het contrast tusschen klein en groot op het gebied der Bijbelverspreiding. Hij begint met de aandacht te vestigen op den omvang des Bijbels. Die mag inderdaad wel *klein* heeten. Ten bewijze er van heeft hij een Nieuw Testament in miniatuur-formaat in de hand, dat hij des noods in zijn hand verbergen kan, gelijk dan ook een soldaat een dergelijk Bijbeltje in zijn chacot draagt.¹⁶ Nu heeft de hand(palm) de grootte van een vierkante decimeter (10 bij 10 cm), en aangezien het testamentje in de hand verborgen kan worden, zal het kleiner dan een halve palm zijn geweest: dat is ongeveer 8 bij 6 cm.

Nederlands-Belgische Oorlog

Vanaf 1817 vindt men in de *Handelingen* en de *Openbare Verslagen* regelmatig in sobere termen de verspreidingsaantallen van dit mini-testamentje onder militairen in de legerplaatsen en vestingsteden van het toenmalig koninkrijk. Maar in de onafhankelijkheidsoorlog van Vlaanderen en Wallonië die in 1830 begon en aan het einde waarvan de zelfstandige staat België ontstond, beleefde de verspreiding van deze uitgave een hoogtepunt. In het *Openbaar verslag van*

de *Afdeeling Amsterdam 1833*, bladzijden 12-13, wordt er melding van gemaakt dat 'onder de wakkere Burgers en Krijgslieden er niet weinigen waren die begeerte gevoelden, om bij de wapenrusting, welke zij droegen, ook het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods Woord, mede te voeren: zijnde daartoe voor hen het meest geschikt de allerkleinste uitgave of zoogenaamde Chacôt Testamenten.'

Nog treffender naar inhoud maar ook bombastischer van taal is wat Abraham des Amorie van der Hoeven, hoogleraar en lid van het hoofdbestuur, te zeggen heeft over dit mini-uitgaafje op een samenkomst van de Amsterdamse afdeling in de Nieuwe Kerk op 19 oktober 1837. In een tijd toen retoriek nog tot de verplichte vakken behoorde en de toehoorders eens goed gingen zitten voor een kunstig opgebouwd betoog, hield hij de volgende lofrede op dit chacôtje: 'Hier verliet een jongeling, tot de krijgsdienst opgeroepen, de ouderlijke woning. De bezorgde vader had geen nuttige boeken, de teêrhartige moeder geen kostbaarheden of kleinodiën, om ze den geliefden zoon bij het roerend afscheid mede te geven. En zij zouden den krijgsman slechts bezwaard hebben, die verplicht is al het zijne met zich te dragen. Maar het Bijbelgenootschap had gezorgd, dat het kostelijke kleinood der Goddelijke openbaring in den wapen-hoed kon worden meegevoerd. En met dit onwaardeerbaar geschenk naar legerplaats of vesting afgereisd, leerde hij zich sterken in den Heere der heirscharen, en dagelijks voor oogen houden, dat wie zich zelve beheerscht, groter held is dan die een stad veroverd. Daar sloeg een zeeman, zwervende op den hollen Oceaan, het Boek der boeken op,...'⁷

**Een
bijbelvereniging
voor militairen?**

Zeelui en krijgslieden behoorden met mensen op armenscholen, in tuchthuizen en gevangenissen tot die groepen van de bevolking waarop de verspreiding van bijbels vanaf de beginjaren van het genootschap het meest gericht was. Wij zouden nu van doelgroepen spreken. De afdeling Amsterdam was zelfs zozeer begaan met de zeelieden die de havenstad aan het IJ aandeden, dat men de 21ste oktober 1819 besloot tot de oprichting van 'eene geheel nieuwe Bijbelvereniging ten behoeve der zeelieden, aan wier hoofd zich grijs geworden scheepskapiteins gaarne willen plaatsen.'⁸ Deze vereniging voor zeevarenden, die voorzover ik heb kunnen nagaan tot ongeveer 1860 vaak succesvol opereerde, kreeg niet alleen de volledige goedkeuring van het hoofdbestuur, maar was ook de aanleiding tot plannen voor een soortgelijke vereniging voor militairen. 'Er wordt ook ernstig gedacht aan de oprigting van een Bijbelvereëning voor krijgslieden, maar de zaak is nog niet ver genoeg gevorderd, om dezelve onder uw oog te brengen', zo luiden de *Handelingen* van de Algemene Vergadering van 1821, p. 28.

Drie jaar later wordt erop teruggekomen. Het 'daarstellen' van zo'n vereniging wil maar niet lukken. Woordelijk staat er: 'hetgeen echter niet uit onverschilligheid van de zijde der krijgslieden voortkomt, als wel uit eenen zamenloop van omstandigheden.'⁹ Welke die waren, wordt niet gezegd, maar uit alles blijkt dat vanaf ongeveer 1825 de aandacht van het hoofdbestuur allengs helemaal uitgaat naar bijbelverspreiding en vertaalarbeid in het toenmalige Nederlands Oost-Indië. Na 1824 heb ik (tot nu toe) niets meer kunnen vinden over de plannen tot zo'n oprichting, noch in de notulenboeken noch in de handelingen of openbare verslagen.

**De Frans-Duitse
Oorlog van
1870-1871**

Maar ook zonder een aparte vereniging ging de verspreiding van het chacôtje toch haar eigen gang en de Frans-Duitse Oorlog van 1870 leidde tot nieuwe records. Een voor die tijd kolossale oplaag van 40.000 stuks in 1870 moest twee maanden later al gevolgd worden door een bestelling van gelijke omvang. Het NBG was trouwens bijzonder trots op deze uitgave.

Door een hoogst zorgvuldige correctie en vele typografische verbeteringen stak ze 'in netheid en bruikbaarheid' ver boven de andere uit.¹⁰ Toen er in 1873 nog eens 20.000 exemplaren werden opgelegd, sprak men zelfs van de 'vrij hoogen trap van volmaaktheid' die dit uitgaafje had bereikt.¹¹ Voor het laatst treft men dit mini-testamentje onder deze naam in de prijslijst van 1881 aan: 'Het N.T. met Psalmen, in linnen band (E) (Chacôtje) f 0.50'.

Daarna verdwijnt deze betiteling voorgoed uit de catalogi waarin de veelsoortige bijbeluitgaven worden aangeprezen. In de officiële verslagen en handelingen van 1885 komt de benaming chacôttestamentje nog voor in een drukopdracht aan de firma Schneijder en Broekhuis te 's-Hertogenbosch en aan de heer Roelants te Schiedam. Dat we die benaming nadien niet meer aantreffen, is volgens inlichtingen van het Legermuseum in Delft hoogstwaarschijnlijk het gevolg van het feit dat de chacot als onderdeel van de militaire kledij heeft moeten wijken voor een andersoortig hoofddeksel en als term niet meer begrepen werd.

**Een chacôt voor
de Vrijwillige
Jagers**

Het is opvallend dat in de bijbelcollectie van het bijbelgenootschap de vroegste uitgaven van dit chacôtje (1817 en volgende jaren) niet aanwezig zijn. Wellicht vond men ze te onogelijk of te oninteressant om ze op te nemen in een verzameling van binnen- en buitenlandse bijbeluitgaven die zich overigens in een uiterst pril stadium bevond. Het oudst aanwezige exemplaar is een nieuw testamentje met psalmen van 1825, gedrukt bij de Nederlandse Bijbel-Compagnie.

Het is daarom zo interessant omdat op het schutblad voor de titelpagina geschreven staat: 'Door het Bijbelgenootschap uitgereikt aan de Vrijwillige Jagers der Utrechtse Hoogeschool in November 1830.' Behalve het staande leger dat door koning Willem I tegen de 'Belgen' werd ingezet, waren er ook stedelijke en studentencorpsen die voor de strijd werden opgeroepen. Genoemde Vrijwillige Jagers waren studenten van de Universiteit van Utrecht en behoorden tot de lichte infanterie. Wellicht dienden zij in de Citadel te Antwerpen vanwaar het hoofdbestuur op de hoogte werd gesteld van 'het ongemeen verlangen onzer schutters naar het Woord des Levens'. Tot dat doeleinde werden tot eind april 1831 daar niet minder dan 3593 chako's ter beschikking gesteld.¹²

**De Eerste
Wereldoorlog**

Andere militaire uitgaven die zich in de bibliotheek bevinden, zijn een nieuw testamentje dat in 1917 door het Amerikaans Bijbelgenootschap in 1917 is uitgegeven voor de land- en zeestrijdkrachten van de Verenigde Staten, en de zogenaamde 'The Allies'-Bible, een miniatuur van 42 bij 28 mm, uitgegeven door David Bryce and Son te Glasgow en door Henry Frowde te London. Bekend is de eerste druk van 1896¹³, maar ons exemplaar is zo bijzonder omdat bij gelegenheid van de Eerste Wereldoorlog voorin de vier volksliederen van

Engeland, Frankrijk, België en Rusland zijn opgenomen, van de landen dus die zich met elkaar hadden verbonden in hun strijd tegen Duitsland. Daarachter staan nog een Recessional (processielied) van Rudyard Kipling, de bekende schrijver van 'The Jungle Book' uit 1894, en een 'Evening Prayer' van de hand van Neil Munro. Dit exemplaar is fraai gebonden, maar er is ook een uitvoering (helaas niet in onze collectie) gebonden in kakikleurig linnen met de vlaggen van de vier bondgenoten op het voorplat, en op de rug behalve de titel ook het jaar van publikatie: 1914.¹⁴

Een opwekkend woord van Franklin D. Roosevelt in het bijbeltje voor joodse militairen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

De Tweede Wereldoorlog

Uit de Tweede Wereldoorlog is er een editie voor joodse militairen in het Amerikaanse leger. De titel luidt: Readings from the Holy Scriptures, prepared for use of Jewish personnel of the army of the United States, Government Printing Office, Washington 1942. De selecties uit de tenach zijn gemaakt door 'the Committee on Religious Activities of the Jewish Welfare Board', en na de inhoudsopgave is een lijst van bijbelgedeelten opgenomen die gelezen kunnen worden op de joodse feestdagen.

Voorin staat een aanbeveling van President Roosevelt afgedrukt, en achterin een nawoord van het hoofd van de legeraalmoezeniers dat vanwege zijn inhoud bijzonder interessant is. Niet alleen wordt een aalmoezenier afgeschilderd als een vriend en gids van de soldaten vanwege zijn liefde voor de heilige Schrift, maar ook wordt een soldaat die het woord van God kent en zijn wetten naleeft, beschreven als 'a man of power and influence among his fellows', als iemand die zijn militaire dienst opheft 'to the high level of religious faith, courage and loyalty.'

THE WHITE HOUSE WASHINGTON

March 6, 1941

To the Members of the Army:

As Commander-in-Chief I take pleasure in commending the reading of the Bible to all who serve in the armed forces of the United States. Throughout the centuries men of many faiths and diverse origins have found in the Sacred Book words of wisdom, counsel and inspiration. It is a fountain of strength and now, as always, an aid in attaining the highest aspirations of the human soul.

Very sincerely yours,

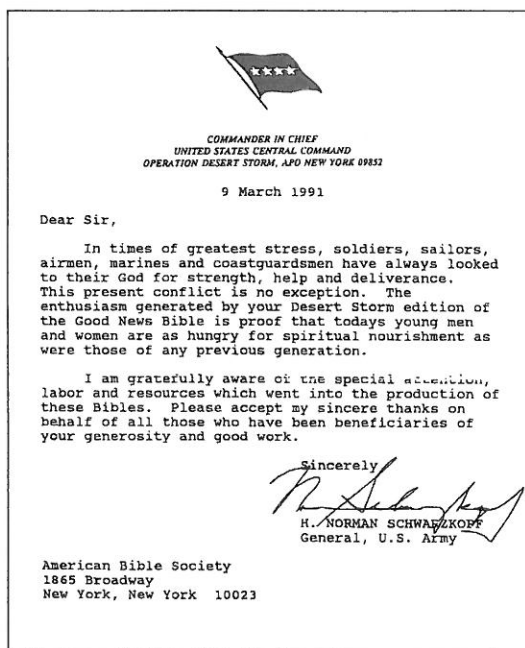
**Een uitgave voor
Amerikaanse
mariniers**

Niet minder interessant is het nieuwe testament dat onder de titel 'The Good Word' door het Amerikaans Bijbelgenootschap in 1978 gepubliceerd is voor The United States Marine Corps. Behalve dat het een omslag in camouflagekleuren heeft, staat er ook een vijftiental foto's van het legerleven in die op associatieve wijze met nieuwtestamentische teksten verbonden zijn. De woorden suggestief of zelfs tendentieus zijn eerder op hun plaats en soms is de wijze waarop bijbelteksten worden gebruikt gewoonweg onsmakelijk. Bijvoorbeeld de foto van een overigens aardig ogende vrouwelijke, zwarte soldaat die een ereteken krijgt opgespeld, met daarbij afgedrukt de tekst uit Openbaring 22:12: 'Listen, says Jesus, I am coming soon! I will bring my rewards with me, to give to each one according to what he has done.' De manier waarop sommige Amerikaanse christenen met bijbelteksten omgaan, mag mij dan wel tegen de borst stuiten, voor hen lijkt die heel gewoon en legitiem te zijn.

**De Desert Storm
Bible van 1991**

Tot slot noem ik de aan het begin vermelde Desert Storm Bible. Ook deze is uitgegeven door het Amerikaans Bijbelgenootschap. Het is een handzame uitgave van 15 bij 10 cm, met een omslag in camouflagekleuren waarop de wapentekens van de land-, zee- en luchtmacht en mariniers. De tekst is die van de Good News Bible en wordt voorafgegaan door een groet van de American Bible Society. Het wenst dat de soldaten er hoop, kracht en moed uit putten, onder verwijzing naar Psalm 46:1-3: 'God is our shelter ...' enzovoort. Achterin wordt uiteengezet wat de doelstelling is van het genootschap en zijn plaats in de wereldbond.

Een maand later, februari 1991, liet de ABS een heel ander boekje het licht zien: Prayers for Peace from the Bible. Oplage: 1.325.000 stuks. Zou het de indruk willen wegnemen dat de bijbel een oorlogsboek is dat de overwinning verzekert voor diegenen die erin geloven? Een begeleidend schrijven zegt dat het winnen van een oorlog gemakkelijker is dan het winnen van de vrede, en dat dit boekje een steun in de rug wil zijn voor allen die zich zorgen maken over de vrede in het Midden-Oosten.

Dankbrief van generaal Schwarzkopf aan het Amerikaanse Bijbelgenootschap.

Voor al zijn inspanningen ten behoeve van de soldaten tijdens deze militaire operatie ontving het Amerikaans Bijbelgenootschap een dankbrief van generaal Schwarzkopf die hier integraal wordt afgedrukt.

Compleet is deze behandeling van militaire uitgaven natuurlijk niet. Voor Israëlische soldaten is er in 1949 bijvoorbeeld een tenach uitgegeven in Tel Aviv. Wellicht kunnen geïnteresseerde lezers of instanties welkome aanvullingen bezorgen.

NOTEN

1. Tekst uit de Groot Nieuws Bijbel.
2. Handelingen der 2de Algemeene Vergadering 1816, pp. 36-37.
3. Albert Goedkoop werd de 28ste oktober 1778 te Amsterdam geboren en stierf 5 augustus 1852 in Antwerpen. Na zijn studies te Utrecht werd hij tot predikant geroepen in Vlaanderen waar hij de leidende en reddende figuur werd van de protestantse kerk. Om zijn werk in de gemeenten te kunnen doen, reisde hij vaak vermord door het Vlaamse land. Het oordeel over hem van de rooms-katholieke kerkhistoricus Rogier is nogal negatief.
4. 8°, 12°, 24° en 32° zijn boekformaten die aangeven dat van de vellen waarop het boek is gedrukt, respectievelijk 8, 12, 24 en 32 pagina's zijn gevouwen. Het (pagina-)formaat van boeken die aldus worden aangeduid varieert dus naar gelang de grootte van het drukvel. Aangezien er tientallen standaard-formaten voor drukvellen in omloop zijn (geweest), valt er aan de bovengenoemde boekformaten geen vast formaat in centimeters te verbinden.
5. Zie hiervoor de notulenboeken van het Hoofdbestuur, 6 februari en 6 maart 1817.
6. Openbaar Verslag der Amsterdamsche Afdeeling 1871/1872, p. 17.
7. Openbaar Verslag van het Nederlandsche Bijbelgenootschap (voor de Afdeeling Amsterdam) 1837, p. 7.
8. Redevoering en Algemeen Verslag wegens het Nederlandsche Bijbelgenootschap voor de Afdeeling Amsterdam 21 oktober 1819, p. 40.
9. Handelingen der Algemeene Vergadering 1824, p. 45.
10. Handelingen der Algemeene Vergadering 1871, p. 39.
11. Handelingen der Algemeene Vergadering 1873, p. 37.
12. Openbaar Verslag van het Nederlandsch Bijbelgenootschap (voor de Afdeeling Amsterdam) 1831, pp. 18-19.
13. Zie *Historical Catalogue of printed editions of the English Bible 1525-1961*, A.S. Herbert, London-New York, 1968, pp. 436-437.
14. Zie *Miniature Books*, L.W. Bondy, pp. 110-111.

* Met dank voor de informatie over formaat aan de heer G.J. Marseille, fondsredacteur van het Nederlands Bijbelgenootschap, en over miniaturen aan de heer G. Thürkôw, antiquariaat The Catharijne Press, Zuulichem, specialist op het gebied van miniatuuruitgaven.

De eerste afbeelding is welwillend verstrekt door het Legermuseum te Delft.

Bijbel en computer: een verkenning

door dr. Lieuwe van Kampen

Niemand kijkt meer op van de mededeling dat het gebruik van computers steeds meer toeneemt. Dat de computer ook voor het gebruik van de bijbel betekenis kan hebben, is nog geen gemeengoed. Toch biedt de computer, naast tekstverwerking, goede mogelijkheden om analytisch onderzoek naar bijbeltekst te doen. Makers van een nieuwe bijbelvertaling zullen zeker gebruik gaan maken van computers, naast alle 'papieren' hulpmiddelen. In dit artikel wordt, naar aanleiding van een conferentie in Tübingen, een kort overzicht gegeven van enkele kwesties op het gebied van het gebruik van de computer bij bijbeltekst.

Van 26 tot 30 augustus 1991 vond de derde 'International Conference on Bible and Computers' plaats te Tübingen. Deze conferentie werd georganiseerd door de Association Internationale Bible et Informatique (AIBI) en de Universiteit van Tübingen. Er werden lezingen en demonstraties gegeven. Het terrein van computer-ondersteunde analyse van bijbeltekst ligt voor een groot deel nog braak. En waar al iets aan analyse is gebeurd, moet het resultaat daarvan voor het grootste deel nog bruikbaar worden gemaakt voor PC-gebruikers. Het belangrijkste werk is gedaan op het terrein van het invoeren van teksten. De volgende, moeilijkste, stap is dan om de gegevensbestanden te voorzien van analyses, labels op grond waarvan een programma iets met die gegevens kan doen. Dit laatste is niet alleen een organisatorisch probleem (tijd en menskracht), maar vooral ook een hermeneutisch probleem: wie bepaalt hoe en wat er geanalyseerd wordt. Op de AIBI-conferentie werd vooral ook aan dat probleem aandacht geschonken. Daarnaast kwamen allerlei praktische zaken aan de orde, zoals de vraag welk computersysteem waarvoor geschikt is, hoe je bepaalde toepassingen goed op het scherm brengt en dergelijke.

QUEST en ECA

Veel indruk maakten de demonstraties van het programma QUEST. In een samenwerkingsverband van Vrije Universiteit, AND Software en Nederlands Bijbelgenootschap wordt een programma uitgegeven dat in het Hebreeuwse gegevensbestand van het oude testament verschillende zaken kan zoeken. De mogelijkheden zijn groter dan een papieren concordantie verschaft, onder andere bij het combineren van gegevens enerzijds en het verfijnen ervan anderzijds. De analyse van de Hebreeuwse tekst stond onder supervisie van een internationaal team en is uitgevoerd door de Werkgroep Informatica van de VU. Prof.dr. A. Groves, dr. C. Hardmeier en prof.dr. E. Talstra gaven gestalte aan dit project onder de naam Electronic Concordance Applications (ECA). Het zoekprogramma QUEST ontstond op initiatief van C. Doedens en drs. H. Harmsen (VU/AND).

Met QUEST kan men zoeken naar woorden, zoals men dat ook in een concordantie kan doen, maar ook naar bepaalde combinaties en categorieën. De niveaus waarop geanalyseerd is en gezocht kan worden, zijn het grafische niveau (oppervlaktetekst, dat wil zeggen de tekst zelf zoals deze op het scherm verschijnt), morfemen en lexemen, woordgroepen, enkelvoudige en samengestelde zinnen. De zoekvragen ('queries') dienen ingetypt te worden; een voorbeeld van een eenvoudige zoekvraag is:

topograph
[word
surface "BR>CJT"]

Hiermee wordt het oppervlaktewoord 'b^eresit' gezocht. Met het hulpprogramma QML (= QUEST Menu Language) kunnen de zoekvragen ook via menuvragen worden samengesteld. Dankzij de logische menustructuur werkt dit in de meeste gevallen handiger dan zelf intypen. De keuzemogelijkheden zijn direct op het scherm te zien.

Ook kan men een eerder gemaakte zoekvraag bewerken. Na een zoekvraag geladen of gemaakt te hebben, kan men deze met een aparte optie controleren op fouten. Het zoeken van de oplossingen gaat tamelijk snel, afhankelijk van de complexiteit van de vraag en het aantal boeken waarin gezocht wordt. De gegevens zijn gecompriemd opgeslagen, waardoor het zoeken sneller gaat. Bij het produceren van het resultaat gaat vervolgens de meeste tijd op aan het decomprimeren van de gegevens en het opbouwen van het scherm.

Mogelijkheden en demo

Wanneer één woord gezocht wordt, zal men slechts hoeven aan te geven in welke bijbelboeken gezocht moet worden. Wanneer een combinatie gezocht wordt, is een afbakening nodig van het gebied waarbinnen die combinatie voorkomt (als de onderdelen te ver uiteen liggen, is er van een combinatie immers geen sprake meer). Daarvoor zijn er verschillende niveaus (boek, hoofdstuk, vers, woord). Ook de manier waarop de uitvoer op het scherm gebracht wordt, kan bepaald worden.

Er is een demonstratie-versie (demo) van QUEST verkrijgbaar. Deze demo bevat een overzicht van de mogelijkheden van het programma in de vorm van schermen die een voorgeprogrammeerde zoekopdracht uitvoeren. Hij kost tien gulden en is verkrijgbaar bij het NBG.

Nu er een geanalyseerde database voor het Hebreeuwse oude testament is met een zoekprogramma, is de stap naar eenzelfde database voor het nieuwe testament niet groot meer. Het wachten is op degene die een dergelijk project gaat initiëren en uitvoeren.

CD-ROM

De toekomst is aan de CD-ROM met zijn grote opslagcapaciteit. Er waren al enkele CD's verkrijgbaar met bijbeltekst er op en onlangs heeft ook het Duitse Bibelgesellschaft een CD-ROM uitgegeven, genaamd 'Die Bibel für PC - Studienbibel auf CD-ROM'. Deze CD is gemaakt voor een Apple Macintosh, hoewel er voor een DOS-machine ook enkele teksten opstaan. Onder Macintosh bevat de CD het volgende: de teksten van de Lutherbibel, Einheitsübersetzung, Biblia Sacra Vulgata, Biblia Hebraica Stuttgartensia, Septuaginta (Rahlfs) en The Greek New Testament (UBS 1983³), verder de toepassing Die Bibel Stacks ('stapels' voor Hypercard van Apple Macintosh), en ten slotte 'Historische Karten der biblischen Welt'. En onder MS-DOS (via Apple-Share in een netwerk) bevat de CD de Lutherbibel, Einheitsübersetzung en de Vulgata (ofwel slechts datgene wat geen vreemde talen of plaatjes bevat).

Stapels en tekst

De mogelijkheden van de CD-ROM zijn tweërlei. Ten eerste (de hoofdtoepassing) zijn de teksten aanwezig als stapels onder Hypercard, waarbinnen alle Hypercard-zoekfuncties en schermcombinaties mogelijk zijn, en ten tweede (een afgeleide, maar voor veel gebruikers belangrijke functie) zijn zij aanwezig als tekstbestanden (onder MS-Word, dat overigens niet op de CD staat). Dit

betekent dat de teksten op twee wijzen te benaderen zijn. Bij de Hypercard-stapels kunnen de grondteksten, parallelle plaatsen en woordverklaringen opgezocht en gecombineerd op het scherm gebracht worden. Dit materiaal kan interessant zijn voor de predikant, die hier een snel en goed overzicht krijgt van bijbeltekst in verschillende vormen, samen met een aantal woordverklaringen.

DOS versus MAC

Eindeloos is de discussie die gevoerd kan worden over voordelen die enerzijds een MS-DOS-systeem en anderzijds een Macintosh heeft. Het hangt uiteraard geheel van de gebruiker af, van de mogelijkheden die hij wenst. Sinds IBM en Apple medio vorig jaar een pact gesloten hebben tot samenwerking op het gebied van een te gebruiken Motorola-processor (de CPU, de centrale chip die de gebruiksmogelijkheden van de computer bepaalt) is het te verwachten dat over enkele jaren de voordelen van beide systemen gecombineerd zullen zijn. Wat verscheidenheid aan programmatuur betreft, is IBM sterk in het voordeel, maar wat combinatie en integratie van mogelijkheden betreft, is Apple de sterkste. En zeker waar het gaat om de verwerking van niet-Latijnse schriftsoorten, zoals Hebreeuws en Grieks (maar ook Russisch, Japans en dergelijke) is een Macintosh onovertroffen.

Hermeneutiek

Een belangrijk onderwerp op de conferentie was hermeneutiek. Slechts enkele punten kunnen hier aan de orde komen. 'Je vindt wat je zoekt', stelde de Nijmeegse oudtestamentica E. van Wolde. Of zoals professor P. Beentjes (KTUU) zei: eerst codeer je een tekst volgens vooraf vastgelegde regels, dan stel je een zoekmodel op dat aan door jezelf opgestelde criteria voldoet, en ten slotte vind je een setje strikt afgebakende stukjes tekst. De context is dan volledig weg. De vraag blijft dan ook wat de hermeneutische relevantie is van 'computer-ondersteunde tekstwaarneming'. Hardmeier waarschuwt tegen 'preconception-guided circularity' bij het verstaan van de teksten. Bij de 'normale' benadering van een tekst is deze hermeneutische cirkelgang (of spiraalwerking) al iets waar men zich bewust van moet zijn, bij computer-ondersteunde zoektochten geldt dit des te meer, vanwege het 'voorgekookte' karakter van de elektronisch geanalyseerde tekst. De vraag is welke strategie de analist hanteert bij de codering. Ambigüiteit en polysemie verdwijnen bij codering van de tekst. Keuzes zijn reeds gemaakt. Het blijft altijd de vraag wat er geactualiseerd wordt van de verschillende betekenissen. Bestaat er een zoekmodel dat de hele tekst laat spreken? Je vindt wat je zoekt...

Risico's bij de analyse

Van de kant van de inleiders waren enerzijds bescheiden geluiden te horen over de onzekerheid ten aanzien van de precieze inhoud van bepaalde termen waarmee gewerkt wordt (zoals de afbakening van een 'clause'). Anderzijds was er echter ook iemand die het aandurfde te spreken over 'theological implications of a Greek word, e.g. the verb "strefoo"', en dat ook nog op basis van een kwantitatieve analyse. Ooit heeft James Barr (*The Semantics of Biblical Language*, Oxford 1961) al gewaarschuwd tegen de tendens om woorden uit de bijbel 'op te blazen' tot concepten, ideeën, die los van iedere concrete context staan. Voor de uitkomsten van computer-ondersteunde tekstanalyse moeten we dus extra voorzichtig zijn.

Een ander risico, dat zich kan voordoen bij een produkt als 'CD-WORD', is dat de gebruiker een te grote hoeveelheid (ongestructureerde) informatie krijgt, waarvan de onderzoeker iedere keer zelf moet uitmaken wat relevant is.

Tekstkritiek

Interessant was het pleidooi voor onderzoek naar een synchronische tekstkritiek in plaats van een diachronische, dat wil zeggen: niet uitgaan van een tekstcollatie, een gereconstrueerde, zo 'oorspronkelijk' mogelijke tekstvorm, maar uitgaan van één bepaald handschrift, om dat te analyseren op alle eigenaardigheden. Vanuit hermeneutisch oogpunt is dit interessant, omdat je dan een tekstvorm in handen hebt waarvan je zeker weet dat deze ook inderdaad zo door lezers is gelezen, met alle eigenaardigheden, corrupties en dergelijke. Een ander voordeel is dat de discussie over het fantoom oertekst plaatsmaakt voor meer empirisch en deductief werk aan concreet bestaande teksten. Hierbij is er uiteraard een groot verschil tussen de oudtestamentische en de nieuwtestamentische situatie. Op het terrein van handschriftvergelijking kunnen computers zeer goede diensten verlenen. Maar ook hier blijft de interpretatie van de uitkomsten mensenwerk.

Integratie en interpretatie

Op het praktische vlak van omgaan met en analyseren van bijbelse teksten zullen we vooral geconfronteerd blijven worden met twee toepassingsgebieden: concordantiewerk en tekstverwerking.

Voor het concordantiewerk levert de computer een snelheid en verwerkingscapaciteit die zeer welkom is bij dit werk, dat al snel vervelend kan worden. We kunnen ons met de meer wezenlijke taak van interpretatie van de gegevens bezighouden. Het is echter geboden in de interpretatie te betrekken dat de 'database' in veel gevallen reeds voorbereid is.

Wat tekstverwerking betreft, zijn de voordelen evident. Hebreeuws en Grieks kunnen veel gemakkelijker verwerkt worden dan met een typemachine - als men tenminste kan beschikken over de juiste apparatuur en programmatuur. Op dit ogenblik is de verwerking van tekst met andere schriftsoorten binnen een van de gebruikelijke tekstverwerkingsprogramma's die onder MS-DOS draaien, niet goed mogelijk. Het kan wel, maar met behulp van allerlei aanpassingen. Een speciaal voor deze toepassing ontworpen programma is ChiWriter.

Gebruikers van een Apple Macintosh weten dat het werken met verschillende fonts en schriftsoorten op het scherm nauwelijks een probleem hoeft te zijn. Binnen Apple geschiedt dit vrijwel moeiteloos en is alles ook nog geïntegreerd. DOS-toepassingen zullen zeker in deze richting moeten gaan (zoals reeds gebeurt) om bruikbaar te blijven. De databases zullen in de toekomst vooral van CD-ROM komen, vanwege de grote opslagcapaciteit.

En die capaciteit zal over een aantal jaren weer vergroot zijn. De hele bijbeltekst in grondtalen en diverse vertalingen is nu al bijeengebracht op één CD - als al die teksten er over enige tijd ook nog geanalyseerd op staan en de apparaten nog compacter worden, kan iedere bijbelvertaler al het materiaal dat hij nodig heeft onder z'n arm meenemen. Op voorwaarde dat hij blijft beseffen wat hij met de inhoud van dat materiaal moet doen.